

FEODALİZM TARTIŞMALARINDA YENİ BİR ELE ALIŞ DENEMESİ :

FEODAL DÜZEN VE ŞEHİR

Korkut Tuncel

Bu kısa çalışmanın amacını, Türk toplum tarihi araştırmalarında önemli bir yeri olan ve son yıllarda belli başlı eserlerinin dilimize kazandırılması ile daha ayrıntılı değerlendirmelere yol açan feodalizm konusunda yeni bir ele alış denemesi oluşturmaktadır.

Önemli bir toplum kategorisi olarak tarih ve sosyoloji araştırmalarında üzerinde durulan feodal toplum düzeni ile ilgili olarak ileri sürülen görüşler ve geliştirilen açıklama biçimleri; bu konunun, genel geçer bir toplum kategorisi olarak tüm tarih ve toplum süreçlerinde yaşanmış ya da yaşanması gereken bir aşama olarak kabul edilmesi ile sonuçlanmış görünmektedir.

Bu bakımdan özellikle Batı toplumlarının geçirdikleri tarih dönemleri açısından üzerinde hassasiyetle durulan feodalizmle ilgili araştırmaların bizim için taşıdığı önem böylesine bir toplumsal örgütlenmeyi yaşayıp yaşamadığımız, eğer yaşamış isek bunun hangi tarih dönemimize karşılık olduğu konusunda yoğunlaşmaktadır.

Bu konuda ülkemizde sürdürülen tartışmalarda çeşitli yaklaşımlar vardır ve eldeki malzeme çoğaldıkça yeni ele alışlar ortaya çıkmakta olduğu ve olacağı kuşkusuzdur. Bir dökümünü yapmadan genel olarak ele alıp değerlendirdiğimizde; bazı çalışmalarda feodal adı verilen bir tarih ve toplum örgütlenmesinin, bizim tarihimiz içinde de yer aldığı inancının bulunduğu görülmektedir. Böyle bir görüş tartışmasız kabul edilirken bir kısım araştırmacılar da feodal olarak kabul edilen toplum niteliklerinin toplumumuzun tarih gelişmesi içinde yer alan bazı özellikleri ile benzerlik gösterdiği ileri sürülmektedir.

Biz burada bu tartışmalar üzerinde durup haklıyı haksızı ayırmak yerine, başka bir toplum göstergesi ve ancak belirli bazı toplum başarılarının ürünü olan şehir konusunu bir ölçüt olarak kullanarak, feodalizm konusunda yeni bir değerlendirmeyi denemek istiyoruz.

Böylelikle bir zamanların toplum örgütlenmesinin temelinde bulunan bazı niteliklerin benzerlikleri yerine, daha özel ilişki ve başarıların ürünü olan şehirin ayırdediciliğine dayanarak değerlendirmeler yapmak mümkün olabilecektir. Çünkü kırsal ve tarımsal benzerliklerden kalkarak yapılan benzetme ve yakıştırmalar yerine, daha özel toplum başarılarına bağlı olduğunu varsaydığımız şehirlerin bulunup bulunmadıklarına bakarak daha geçerli sonuçlara varmamız mümkün görünmektedir.

Böylesine bir ele alış bize feodaliliğin ne olduğu, hangi tarih ve toplum koşullarının ürünü olduğu kadar, belki de ondan daha fazla, genel geçer bir toplum kategorisi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunu gündeme getirmektedir. Üstelik böylesine bir ele alış benzerlikler yerine benzemeyen yanların için içine katılmasıyla feodal olarak nitelendirilen bir toplum türünün ait olduğu yer ve dönemlerle sınırlandırılması ve bu toplum türünün Doğu uygarlıkları için geçerli olup olamayacağı konusunu da açıklığa kavuşturabilecektir.

Şehir ölçütüne baş vuruş, üzerinde durulan ve hep altı çizilerek tekrar edilen ve sonuçta konuyu kendi koşulları içinde kavramımızı engelliyen bazı benzerlik veya yakıştırmaların yol açtığı tıkanıklığın ve açmazların ortadan kalkmasına da yol açabilecektir.

Şehir konusu yardımı ile feodalizmin bu kısa ele alınışı feodal toplum örgütlenmesinin tüm toplumların ve insanlığın yaşaması zorunlu bir toplum türü mü? yoksa belli zaman ve yöre ile sınırlı bir olay mı? olduğunun açıklığa kavuşturulması, başarılı olmasa bile, konuya yeni bir bakış açısı doğrultusunda yaklaşmış olmayı denemek bile bize yeterli olacaktır.

1. Feodalizm Nedir?

Türk toplumu ve tarihi üzerinde doğru ve geçerli bilgi üretmekle yükümlü olan sosyolojimizin önde gelen tartışma konularından

biri olan feodalizmi tanımlama girişiminden çok, feodallığın ortaya çıkış koşulları ve özellikleri üzerinde durmamız gerekmektedir.

Çünkü her tanımlama girişiminde olduğu gibi burada da, feodal olarak tanımlanan veya anlaşılan özelliklere yüklenen anlam, bir toplum sürecinin belli özelliklerine bakarak onun feodal olup olmadığı üzerinde belli bir uzlaşmaya bağlı olarak karar vermemize, yargıda bulunmamıza yol açabilmektedir.*

Halbuki bizim üzerinde durmak istediğimiz, feodalizm konusunda yürütülen tartışmaların üzerinde uyduğu bir tanımdan çok, bu toplum özelliğinin tüm toplumlarda yaşanması gereken bir genel geçer kategori olup olmadığı konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan feodal denilen ilişkileri ve bunların düzenini ortaya çıkaran tarihi-toplumsal gelişmenin aşamaları ve bu aşamalara bağlı olarak beliren değişikliklerin üzerinde durmamız gerekmektedir.

A. Feodalizmin Ortaya Çıkışı

Feodal olarak nitelendirilen toplum düzeninin ortaya çıkışı, zaman olarak, Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra beliren yeni üretim ilişkileri ve örgütlenmesi sonucu olduğu bilinmektedir. Roma İmparatorluğunun son yıllarında üretim ilişkilerinde meydana gelen değişikliklerin yol açtığı ve feodal olarak nitelendirilen düzenin yerleşmesinde önemli katkısı olduğu kabul edilen üretim örgütlenmesinin, kuzey kavimlerinin saldırı ve istilalarına karşı koyamayan Roma sisteminin dağılmasıyla, tek tek, bağımsız ve kendine yeterli birimler olarak varlıklarını sürdürme çabaları ile feodal düzenin başlangıcı ve gelişmesi arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır.

Roma İmparatorluğu kuzeyden gelen saldırılar sonucu askeri-siyasi birliğini kaybetmiştir. Bu birliğin ortadan kalkması Roma'nın batı eyaletlerinde ortaya çıkan ve giderek kendi kendine yeterli bir biçim almaya yönelen üretim örgütlenmelerinin merkezle olan diğer bağlantılarının da ortadan kalktığı göstermektedir.

Bu gelişme içinde, Roma İmparatorluğunun son zamanlarında beliren üretim ilişkilerinde dikkati çeken bir özellik olarak, üretimi

* Bkz. KÖPRÜLÜ F. «Orta Zaman Türk-İslam Feodalizmi» s. 330.

kamçılacak bir pazarın batı eyaletlerinde ortadan kalkmış olması gösterilmektedir. Bunun sonucu olarak zaten sınırlı tarım üretimi kapasitesine bağlı bu eyaletlerde endüstriyel faaliyetler giderek azalmış, endüstri birimlerinin bir kısmı ihtiyacı olan bölgelere kaymış ve kalanlar da sonunda büyük toprak sahiplerinin malikânelerine taşınarak bu mülklerde üretimi destekler gerekli birimler haline alarak ihtiyaçları karşılar bir düzeye inmişlerdir¹.

Böylelikle Roma üretim sisteminin son dönemlerinde, batı eyaletlerinde ortaya çıkan büyük malikânelerin, kendi içlerine kapalı ve yeterli olmaya çabalayan üretim birimleri haline dönüştükleri anlaşılmaktadır. Böylesine bir örgütlenmenin İmparatorluk sisteminin tökezlenmesinde ortaya çıkan sarsıntılar sonucu kopmuş tesbih taneleri gibi kendi varlıklarını kurtarmaya ve sürdürmeye çabalayacakları açıktır.

Feodalizmin toplumsal özellikleri açısından yapılan bir genel değerlendirme ise; onun, köleci toplum düzeni ile kapitalist toplum düzeni arasında yer alan iktisadî bir sistem olması şeklindedir. Bu değerlendirme biçiminde Batı tarihinin iki önemli toplum aşamasının arasında yer alan feodal aşamanın, bu şekliyle, içinden çıktığı veya içinden çıkardığı toplumlarla birlikte değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu değerlendirme sonucu salt köleci toplum düzeni içinde feodalizmin köklerinin bulunacağı gibi doğal bir inanış ortaya çıkmaktadır. Aynı inanış kapitalist toplum düzeninin feodalizmin salt kendi iç gelişmelerinin bir ürünü olduğu anlayışına bizi götürmektedir.

Halbuki toplumların iç gelişki ve ilişkileri kadar toplumlar arası ilişkilerinin toplumların gelişme ve değişmelerinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan Roma üretim sisteminde, batı eyaletlerinde, yıkılış öncesi ortaya çıkan yeni örgütlenme doğrultuları ancak kuzey kavimlerinin yıkılış sırası ve sonrasındaki üretimle ilgili faaliyetleri sayesinde oluşabilmiştir. Bu bakımdan bu iki unsurun birbiri ile uyduğu ve kesştiği alanlar feodal olarak nitelendirilen bir toplum örgütlenmesinin yerleşmesine yol açmış olsa gerektir.

1 SEZER, B. «Feodalizm», Toplum ve Bilim, sayı 4.
CHILDE, G. Tarihte Neler Oldu, Odak Yayınevi.

Bu çerçeve içinde feodalliğin ortaya çıkışında Roma İmparatorluğunda başhyan malikâne tipi üretim örgütlenmesi, kuzey Avrupa kavimlerinin müdahalesi ile birlikte köleliğin ortadan kalkması ve toprak-insan ilişkilerinde yeni uygulamaların etkili olduğu söylenebilir.

Bu oluş süreci içinde küçük boyutları ile kurulup yıkılan siyasî birliklerin toprak mülkiyeti ve tasarrufu konusunda getirdikleri uygulamaların belirli aşamalara bağlı olarak sonuçta feodal diye nitelendirilen bir toplum örgütlenmesini oturttukları ve uygulamaların geçerlilikleri ölçüsüne yaygınlaştırdıkları bilinmektedir.

Bu üçlü ilişki çerçevesinde yeni bir doğrultuda üretim ilişkilerinin ve buna bağlı toplum örgütlenmelerinin ortaya çıktığı ve şu aşamalara bağlı olarak şekillendiği söylenmektedir:²

1) İlk aşamada Roma İmparatorluğundaki colon'ların ortaçağ serflerinin habercisi olarak yorumlandıkları görülmektedir. Burada kendilerine ayrılmış bir parça toprağa bağlı köle veya kurtulmuş olan kişilerin durumu söz konusudur.

2) İkinci olarak Cermen'lerin Roma İmparatorluğuna yavaş yavaş yerleşmeye başlamaları sonucu köy toplulukları şeklinde örgütlenmiş özgür köylülüğün yeniden yerleştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Romalı kadroların kaybolmaları, istilalar, eskiden beri sürüp geldiği kabul edilen köylü yapıya yeni bir hukukî-idarî ilişkiler çerçevesi içinde yeni bir canlılık kazandırmıştır.

3) Yukarıdaki aşamaya bağlı olarak yeni bir soyluluğun ortaya çıktığı görülmektedir: cermen şeflerinin maiyetindeki silahlı kişiler, idarî kadroları dolduran Romalılaşmış yerliler, barbar kraların devlet topraklarından malikâneler ihсан ettikleri has adamları. Bütün bunlara bir dizi kişisel bağımlılık ve toprak mülkiyeti ilişkisi yol açmaktadır. Ama özellikle toprak mülkiyetinde ortaya çıkan farklı uygulamaların belli bir doğrultuda şekillendiği üzerinde durulmaktadır. Bu da uçsuz bucaksız malikânelere sahip olmanın getirdiği yüce bir mülkiyet ile toprağı işleyen köylülerin toprak üzerinde az ya da çok sallantılı bir biçimde işleme hakkı üzerinde

² PARAIN, Ch. «Evolution du Système Féodal Européen», s. 18-20, in Sur Le Féodalisme.

sıralanan toprak üzerindeki haklar hiyerarşisini ortaya çıkarmaktadır.

4) Sonuçta durup bitmek bilmeyen fetih ve iç savaşlar kısa zamanda çeşitli biçimler altında özgür köylülüğü yok eder. Kraliyet iktidarları çok zayıfladığı ve bunları koruyamaz duruma düştüğü için yeni bir korumanın altına girmek zorunda kahlılar. Köylülerin yeni soylular veya kilisenin koruması altında girişi toprağa bağlı ilişkilerde değişikliklere yol açar. Böylelikle özgür köylü statüsünden servage statüsüne doğru olan geçişe bağlı olarak feodal düzenin temel unsurlarından birinin ortaya çıktığı vurgulanır. Öbür yanda ise seigneur'ün varlığı sistemi tamamlayan diğer bir temel unsur olarak karşımızda bulunmaktadır.

Bu çerçeve içinde feodalizm X. yüzyılda henüz oluşma aşamasındadır. 1000 yılında başlayan ve 1150 yılıyla tarihlenen yükseliş aşamasını; XII. yüzyıl ortaları ve XIV. yüzyıl başlarında Avrupa'da en gelişmiş dönemine ve doruğa ulaştığı üzerinde durulmaktadır³.

B. Feodalizmin Özellikleri

Çok kısa ve ana hatları ile gözden geçirdiğimiz feodalizmin ortaya çıkış koşulları genel olarak değerlendirilecek olursa, bu düzeni hazırlayan olay ve gelişmelerin belirli bir zaman kesitine ve yöreye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Gerçekten de feodalizmin ortaya çıkış koşulları üzerinde durulduğunda, bu örgütlenmenin Roma İmparatorluğu'nun yıkılış döneminden başlayarak, barbar olarak nitelendirilen kuzey kavimlerinin istila ve yerleşme süreci içinde uygulamaya konulan veya değiştirilen üretim ve mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak Batı Avrupa toplumlarında şekillenmeye başladığı görülmektedir.

Bu dönem ve yörelerde karşılaşılan toplumsal alt-üst oluşla ilgili olarak beliren diğer bir özellik ise; feodalleşme sürecinin bir çözülme, dağılma, merkezle olan ilişkilerin gevşemesi ya da kop-

3 PARAIN, Ch. a.g.e., s. 24-26 Feodalizmin en yaygın olarak bulunduğu kabul edilen bu dönem aynı zamanda karşıtı olan bir gelişmenin ortaya çıktığı ve feodal düzeni ortadan kaldıracak bir doğrultuda ilişkilerin yönlendirildiği bir dönem olarak da tanınmaktadır.

ması süreci olarak değerlendirilmesidir. Genellikle köleci antik toplum ile modern kapitalist toplum arasına yerleştirilen feodal toplumun, çözülme ve tamamlanmamışlık ifade ettiği belirtilmektedir⁴. Hemen feodalleşme öncesi dönemden başlayarak izlenebilecek bu çözülmeye kamu otoritesinin parçalanması, devlet hukukuna yabancılaşma görüldüğü üzerinde de durulmaktadır⁵.

Üçüncü bir özellik ise üretim ilişkilerinin toprak etrafında toplanmış olmasıdır. Toprağın üretimin biricik temeli olduğu bu dönemde iktisadî, sosyal, hukukî ve siyasî yapılanma bu temel ilişkiye bağlı olarak yukarıda belirtilen özellikler çerçevesinde oluşmuştur. Üretim ilişkileri serfleşmiş köylülerle senyörler arasında sürüp gitmektedir. Üretim birimi toprağın terkedilmesi mümkün değildir. Yerleşen mülkiyet ilişkileri toprağı ancak işleyebilen serflerden büyük mülklere doğru bir hiyerarşi oluşturmaktadır. Bu mülkiyet ilişkileri kanun ve örflerle korunma altına alınmıştır.

Üretim ve mülkiyet ilişkilerinin aldığı şekle bağlı olarak kişisel bağımlılık ilişkileri meydana gelmiştir. Senyör'ün toprak üzerindeki özel mülkiyeti serflerin ona bağımlı olmasına yol açmıştır. Devlet egemenliğinin ortadan kalkması otoritenin kişiden kişiye uygulanmasını sağlamıştır. Senyör'e kişisel bağımlılığı serfe uyması gereken bir dizi kural ve yükümlülükler getirerek sonuçta idarî-hukukî bir aygıt ortaya çıkmıştır⁶.

Dördüncü olarak feodal toplumla ilgili bazı temel özellikler ayrılmakla birlikte feodal üretim ilişkilerinin ve buna bağlı uygulamaların zaman içinde ve Avrupa'nın değişik yörelerine göre farklılıklar gösterdiği ve bunun sonucu olarak ait oldukları toplumlar da bile özdeş sayılabilecek uygulamaların pek bulunamamasından olacak, siyasî üst-yapıyla ilgili özelliklerin feodalliği tanımlayabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu açıklamalara göre köleci toplum ve kapitalist toplumda üretim ve mülkiyet ilişkilerinin (köle üzerinde mülkiyet, sermaye üzerinde mülkiyet) toplumu tanımada yar-

4 PARAIN, Ch. a.g.e., s. 14.

5 BAREL, Y. «La Ville Médiévale», s. 4, Gaston Rupnel'den nakil. Aynı şekilde Bloch feodalite adı verilen rejimin merkezî devlet kavramının anti-tezi olarak görüldüğünü belirtmektedir. «Feodal Toplum», s. 544.

6 PARAIN, Ch. a.g.e., s. 14.

dımcı olduğu halde feodal toplumda böyle bir ayırım yapılmadığı ileri sürülmektedir⁷.

Feodal düzen ile ilgili özelliklerden bir tanesi de onun dışarıya kapalı üretim birimleri sistemi olduğu şeklindedir. Feodal örgütlenmenin kırsal ve yöresel boyutta kalmasının nedeni olarak karşımıza çıkan dışarıya kapalılık özelliği üretim birimlerinde uzak yörelerle ilişkileri düzenleyecek ve yönlendirecek bir ürün fazlalığına sahip olunmamasıyla açıklanabilir. Zaten bir zamanlar çok uzak yörelerle olan ilişkilerin kopması sonucu yerleşen bu sistem gerek iktisadî gerekse siyasî açıdan uzun süre bu özelliğini kırıp içe kapalı olmaktan kurtulamıyacaktır. Belki de içe kapanma bir savunma mekanizmasının, varlığı sürdürme çabalarının bir sonucudur.

Bu örgütlenme düşük bir nüfus yoğunluğu ve seyrek bir doku şeklinde yapılanmıştır. Bu yapılanma işbölümü üzerinde de etkisini göstermektedir. Ürün fazlasına sahip olmama bir nüfus artış veya yoğunlaşmasını sağlayamadığı gibi mevcut nüfus kadrolarında bile ayrıntılı bir işbölümü görülememektedir⁸. Buradan da feodalite ile örgütlenen üretici güçlerin çok sınırlı bir zenginlik üretebilecek kapasitede oldukları ve bunun sonucunda toprağa bağlanan kişilerin senyörlerin örgütleyicilikleri ve koruyuculukları altında düşük bir tarımsal ürünle ancak geçiş hali olarak kabul edilebilen bir toplum düzen ve yaşantısını uzun yüzyıllar sürdürerek ayakta kalabildikleri anlaşılmaktadır. Bu düzen belli bir hiyerarşiye dayalı toplum güçleri sıralanmasını getirmiştir. Ama bazalarına göre burada hiyerarşik sıralanmadan çok eşitsizlikler söz konusudur⁹.

2. Feodalizmi Evrenselleştirme Çabaları

Böylesine özellikler ile diğer toplumlardan örgütlenme biçimi, ortaya çıktığı dönem ve yer olarak ayrılan ve Batı toplumlarının Roma İmparatorluğuna bağlı düzenlerinin bu imparatorluğun yıkılışı ile alt-üst olması ve yok olmadan kalabilmeleri süreci sonucu

7 PARAIN, Ch. a.g.e., s. 14.

8 Kılıçbay aynı nüfus işleri sıraya koyarak birlikte yaptığını, bu şekilde uygulama yapılmadığı takdirde ürün düşüşüne yol açtığını belirtmektedir. «Feodalite ve....» s. 218.

9 BLOCH, M. «Feodal Toplum», s. 546.

ortaya çıkan feodalliğin genel geçer bir toplum kategorisi olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Bu konu Batılı tarihçilerin devamcısı oldukları ve Batı toplumlarının uzun müddet içine kapanık ve geri bir durumda bıraksa bile bağrından yeni bir gelişmeyi filizlendirdiği kabul edilen ve bu bakımdan başarılı bir toplum örgütlenmesi olarak feodalizme karşı özel ilgi ve yakınlıklarından kaynaklanmış olsa gerektir.

Bu ilgiye bağlı olarak ortaçağ ve feodal düzenle ilgili araştırmaların sürdürüldüğü yıllar Batı toplumlarının Batı dışı toplumlarla ve özellikle Doğu toplumları ile yakın ilişkiler içine girdiği ve bu toplumların kimliklerini kendi konumları ile ilişkili olarak açıklamaya çalıştıkları bilinmektedir.

Doğu'da yerleştirmeye çalıştıkları düzen ve uygulamaların belli bir dirençle karşılaşması ve bu konuda mücadelelerin ortaya çıkması kendi tarihlerinde yaşanmış bir olguyla açıklanmak istenecektir. Orada da feodal düzen ortadan kalktığı ve burjuvazinin ortaya çıktığı sıralarda toplumla ilgili temel özelliklerin tayin edilmeye çalışıldığı dönemlerde karşılaşılan güçlükler ve karşı koyan eski egemen güçlerin dirençleri feodalite olarak açıklanmış ve bunun sonucu oturtulmak istenilen yeni düzenlere karşı oluşan tepkilerin tanımlanmasında feodalite en çok baş vurulan bir açıklama biçimi olmuştur.

Bundan ayrı olarak feodal düzenin bazı özelliklerinin veya bu düzene özgü olduğu kabul edilen bazı niteliklerinin tanımlanmasında da feodal kavramının başka alan ve zamanlarda kullanılmaya elverişli anlamlar kazandığı görülmektedir. Feodal örgütlenmenin bir tarım örgütlenmesi olarak toprakla birey arasında belli bir tür ilişkiyi varlık şartı olarak yerleştirmiş oluşu yanında siyasî üst-yapı ile ilgili özellikleri bu kavramın daha değişik toplumlar için de kullanılabilmesine yol açmıştır.

Bundan ayrı olarak evrensel olarak kabul edilen ve belli aşamalardan geçerek kapitalist-sanayi devrimi ile sonuçlanan Batı toplumları gelişme sürecinin bir önceki aşaması olarak yer alan feodal aşamanın evrenselleştirilmesi bu toplum kategorisinin Batı'daki gibi aşamalar sürecini izlemiyen Doğu toplumları için sıkça kullanılır olduğu bilinmektedir.

Bu bakımdan bu genelleştirme ve yakıştırma çabaları üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir.

A. Doğu Düzeni ve Feodalizm

Batı toplumlarında ortaya çıkan sanayi devrimi örgütlenmesinden önce belli başlı uygarlıklar gibi Doğu uygarlıklarının da büyük ölçüde tarıma bağlı oldukları ve içinde buldukları toplum ve coğrafya şartlarına özgü teknik ve uygulamalarla bu üretimi sürdürmek istedikleri bilinmektedir*.

Tarım üretiminin önde gelen bir faaliyet oluşu en önemli düzenlemelerin toprakla ilgili olmasına yol açmıştır. Üretim sürdürülebilmesi, verimin devamlılığını sağlamak ve bunlarla ilgili tedbir ve kuralları tesbit etmek Doğu toplumlarının önde gelen iktisadi-siyasi-askeri faaliyetleri arasında yer almıştır.

Diğer toplumların tarımla ilgili örgütlenmelerinde de en önemli unsur olan toprak ve toprakla ilgili ilişkilerde üretimin devamlılığını garanti altına alacak yasal düzenleme ve tedbirlerin önde gelmesi toplum arasında şeklen benzer uygulamalara yol açmış görünmektedir.

İşte Batı tarihinin belirli bir aşamasında karşılaşılan güçlüklerin toplum ve üretim kadrolarını dağıttığı, parçaladığı bir ortamda tarım üretiminin sürdürülebilmesi konusunda alınan tedbir ve uygulamaların Doğu toplumlarının uygulamalarına benzerlik göstermesinden yararlanılarak, feodal toplum örgütlenmesinin aradaki temel farklılıklar göz önünde bulundurulmadan Doğu toplumları için de kullanılabilirliği anlaşılmaktadır.

Burada Marx'ın toplumların tarihî gelişmeleriyle ilgili görüşlerinin değerlendiriliş biçiminin de bu konudaki genelleştirme çabaları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi Marx burjuva toplumunu üretimin en gelişmiş ve en çeşitli tarihî örgütlenmesi olarak görmektedir. Ona göre burjuva toplumu içinde değişik-

* Burada tarihe büyük katkıları olan göçebe örgütlenmeleri ve özellikle Orta Asya Türklüğü göz ardı edilmemiştir. Söz konusu değerlendirme tarıma bağlı olduğu için konuya dahil edilmemişlerdir.

liğe uğramış şekli ile bile olsa tüm önceki toplum biçimlerine ait ilişkileri gözleyebiliriz.

Burada önceki toplum biçimlerinin sırasını belirleyen şey, bu toplum biçimlerinin, burjuva toplumu ile olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Böylelikle modern burjuva toplumunu anlamada geçerli olduğu ölçüde diğer toplum tiplerine yer ayıran ve özde Batılı olan bir toplumsal gelişmeyi açıklamada geçerli olan ilişkilerin ele alındığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Batı'ya özgü bir gelişme doğrultusunun evrenselleştirilmesine yol açan Marx'ın görüşünden hareket edenler, tüm toplumların da aynı doğrultuyu izlemesi gerektiğini tartışmasız kabul ederek, Doğu toplumları burjuva aşamasında olmadıklarına göre, feodal olmaları gerektiğine inanmışlardır.

Kısaca tekrarlıyacak olursak, başta Doğu uygarlıkları olmak üzere göçebe olmayan diğer bütün toplum ve uygarlıkların temelinde tarım üretimine bağlı üretim-yönetim ilişkilerinin bulunması ve Marx'taki açıklamaların tüm toplumların aynı aşamaları geçirmesi gerektiğine dönüşmesi, feodalizm ile Doğu düzeni arasında bir farklılığın olmadığı şeklinde değerlendirmelere yol açmıştır. Buna ek olarak feodalizmin Batı'da tek ve aynı uygulama olarak belirmemiş olması farklı feodalizmler olabileceği görüşünü gündeme getirmiş olduğundan Doğu toplumlarının feodalikleri için gerekli bilimsel gerçeğin çizilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bakımdan sonuçta bir değer yargısı hatta bir suçlamaya dönüşebilen feodalizm ile Doğu toplumlarının farklılıklarını belirtmemiz gerekecektir. Bu konuda da yapılması gereken ilk iş toplumların tarihî gelişmeleri üzerinde kısaca durmak olmalıdır.

B. Tarihî Gelişme Ne?

Tarihe baktığımız zaman yeryüzünde ilk yerleşik tarım uygarlıklarının Doğu'da, özellikle su boyu ovalarında ortaya çıktığını görürüz. Mezopotamya ve Nil yöresinde askeri-siyasî nitelikteki toplum kadroları aracılığı ile örgütlenen ve tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri faaliyetlere bu örgütlenme sayesinde girişebilen toplumlar sun'i sulama kanalları v.b. faaliyetlerle doğanın sınırlayıcı

etkisinden kurtularak tarihin ilk ve uzun zaman aşlamayacak örgütlenmesine bağlı olarak zenginlikler ürettiler.

Örgütleyici olan ve genellikle toplumun üretici güçleri arasından çıkmamış olan kadrolar yüce birlik olarak örgütledikleri üretim ilişkilerinin temelini oluşturan toprağın sahibi olarak tanrılaştılar. Örgütledikleri üretici güçlerin dışındaki görevlerle yüklendikleri için toplumdan kopuk bir devlet yapısı oluşturdular. Üretim örgütlenmesini sürdürdükleri ve toplumu dış yağmalardan koruyabildikleri ölçüde iş başında kaldılar*.

Bu üretim-yönetim örgütlenmesi ile Doğu toplumlarının tarihte ilk defa başka ilişkileri yönlendirmede ve denetlemede etkili olan artı-ürünü yarattıkları görülmektedir. Daha önceki örgütlenmeleri ile artı-ürüne gerek duymayan bir yapılanma içinde olan bu topluluklar kırsal bir hayat tarzı içinde ancak köylerin ortaya çıkışını başarabilmişlerdi.

Ama bu defa örgütleyici kadrolar bu açmazları aldıkları tedbir ve uyguladıkları tekniklerle kırarak artı-ürünün oluşmasına yol açmışlardır. Bu artı-ürünün varlığına ve başarısına tarihte ilk defa Doğu'da görülen şehirler tanıklık etmektedirler. İlk şehirler bir nüfus birikiminin değil bir üretim örgütlenmesinin sonucudur. Başarılı tarım üretiminden sonra şehirler sanayi türünde bir üretime de yataklık etmektedirler. Doğu şehirlerinde yüce birliğin çatısı altında örgütlenen sanayinin ihtiyaçları mevcut başarının ödüllü olan artı-ürünle karşılanabilmektedir.

Doğu toplumlarında gerçekleştirilen üretim örgütlenmesi sonucu tarım kesiminde görülen ürün artışına bağlı olarak ortaya çıkan artı-ürünün beslediği sanayi üretiminde karşılaşılan en büyük güçlük hammadde eksikliği idi. Sanayi üretiminin sürdürülmesinde karşılaşılan en büyük sorun olan hammadde kaynaklarının kıtlığı civar yörelerle girişilen ticaret ilişkileri ile çözümlenmiş ve mevcut artı-ürün sayesinde toplumlararası ilişkiler kurulup sürdürülebilmiştir.

Doğu örgütlenmesi ve modelinin yaygınlaşmasına yol açan bu gelişme yanında Doğu dışı bazı örgütlenmelerin de ortaya çıktığı

* Doğu toplum örgütlenmesinin temel özellikleri için Bkz. SEZER, B., Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İÜ. Edebiyat Fak. Yay., 1979.

görülmektedir. Buldukları yörelerin elverişsiz doğal ve toplumsal koşullarına bağlı olarak ürün fazlası elde edemiyen topluluklar Doğu artı-ürünü sayesinde kendi güçleri ile gerçekleştiremedikleri bazı aşamalara ulaşabildiler.

Doğu örgütlenmesi dışındaki ilk birlik Yunan örgütlenmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Doğu dışı bir düzen ve Batı'ya özgü gelişmelerin ilk başlatıcısı olarak bilinen bu örgütlenme Doğu şehir sanayilerinin ihtiyacı olan maddelerin karşılanması sırasında Doğu toplumlarının bu iş için ayırdıkları artı-ürüne yarı ticaret yarı soygun yoluyla el koymuş ve tarım üretimi için elverişsiz ama Doğu ile ticari ilişkileri örgütlemeye elverişli yerlerde ilk Yunan uygarlıkları ortaya çıkmıştır.

Tarıma bağlı kalırsa idi çok cılız bir nüfusu besleyebilecekleri anlaşılabilir. Bu yerlerde görülen nüfus artışı ve şehirleşmenin Doğu ticareti, yani Doğu toplumları ile kurulan ilişkilerle açıklanması mümkündür. Bu yerlerde Doğu artı-ürünüyle birlikte gelen doğulu zanaatkarların teknolojik katkısı ile yeni bir uygarlığın oluştuğu anlaşılmaktadır*.

Doğu toplumlarının ürettikleri zenginliklerden pay almaya dayanan bu örgütlenme daha sonraki yüzyıllarda Doğu üzerinde askerî-siyasî bir egemenlik kurmayı başararak tarihin Hellenistik dönem dediği çağa yol açacaktır. Daha sonraki aşamada ise Roma İmparatorluğunun Doğu toplumlarının zenginliklerine el koyarak, bunların desteği ile Batı'da yeni gelişmeleri yönlendirmek istediği görülecektir.

Roma İmparatorluğunun tarım konusunda kendi bulduğu ve doğu'dan getirdiği tekniklerle ve kullandığı bol köle emeğine karşılık batı eyaletlerinde kalabalık bir nüfus barındırabilecek zenginlik üretmediği bilinmektedir. Çünkü başta Roma olmak üzere batı eyaletleri Doğu toplumlarında üretilen tahıl ile beslenebilmektedir. Bu bakımdan başkent Roma dışında büyük nüfus barındırabilen şehirlere rastlanılmamaktadır.

Başka bir deyişle Roma İmparatorluğunun kurduğu düzen Doğu toplumlarının zenginliklerinin Batı'ya aktarılması ile bir imparator-

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için G. CHILDE «Tarihte Neler Oldu» ve «L'Europe Préhistorique» adlı çalışmalara bakılabilir.

luk dengesi sağlamıştır. Bunun sonucunda Batı kendi yaratmadığı ama denetliyerek el koyabildiği bir üretim fazlalığına dayanarak belli bir ölçüde gelişmesini sağlayabilmiş ve Batı olarak var olabilmıştır.

Roma İmparatorluğunun yıkılışı ve kuzey kavimlerinin istilası sırasında Batı toplumlarında ortaya çıkan çözümlenin esas nedenini denetimi elden kaçırılan ve sayesinde sorunlara belli bir ölçüde çözümlenmiş bulunan Doğu ürün fazlasının yokluğunda aramak gerekmektedir. Batı toplumlarının iktisadî ve siyasî örgütlenmesinin bu aşamasında kendilerini ayakta tutacak bir üretime sahip olamamaları kurulu düzenin çökmesine yol açmıştır.

Bu çöküntü sonucu Batı toplumları varlıklarını sürdürebilmek, istilaların önünde yok olup gitmemek için küçük ve kaçınılmaz bir biçimde kendi içlerine kapalı üretim-yönetim birimlerine bölündüler. Yani kendi kendilerine yetebilecekleri, sorunlarını çözebilecekleri boyutlara çekildiler. Yaratabilecekleri zenginliğin barındırabileceği toplum güçlerine sahip olarak güç yetirebilecekleri yerleri denetlediler. Bunun için orta çağ denince her açıdan gerileme ve çözümlenme söz konusudur. Eski parçaları birbirine bağlayacak bir zenginlik ve bunun toplum ilişkilerine yön verecek bir artı-ürün halini alması mümkün değildir.

Bunun sonucu olarak ortaya çıkan feodalizm Doğu'da görülen yükseliş ve zenginlik üretiminin değil, Batı'da görülen en asgari düzeyde toplum hayatı sürdürmenin adı olmuştur.

3. Feodalizm Araştırmalarındaki Amaçlar, Varsayımlar

Tarihte yaşanan ve yukarıda görüldüğü üzere ana hatları ile özetlediğimiz gelişmelerin ürünü olarak belli bir zaman ve yörede ortaya çıkan feodalizm konusunda yapılan araştırmalar anlaşıldığı kadar şu varsayımlardan hareket etmektedirler :

a. Toplumlar tarihte tek ve aynı olan gelişme doğrultusunu izlerler. Daha çok Batı toplumlarının gelişme doğrultusunu mutlaklaştıran bu anlayışa göre bu gelişme doğrultusunda son aşama kapitalist-sanayi devrimini başaran Burjuva toplumu aşamasıdır. Bu süreçte sondan bir önceki aşama ise feodal toplum aşamasıdır. Bu-

rada amaçlanan feodal toplum özelliklerini inceleyerek hangi toplum güçlerinin burjuvaziyi ve sanayi devrimine varan yolu hazırladığıdır.

b. Yukarıdaki gibi sonuçlanan genel şemanın Türk toplumu ve tarihi olarak yaşanıp yaşanmadığı sorunu. Bu konuya eğilen araştırmacılar toplumların tarihte tek ve aynı gelişme doğrultusunu izleyecekleri görüşüne katılıyorlar ise, bu şemanın bir aşaması olan feodallığın mutlaka yaşanması gerektiği veya yaşanmış olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar. Bu çerçevede içinde bu günkü toplumumuzun bir önceki toplum modeli olan Osmanlı feodallikle karşılaştırılmakta ya da peşinen feodal olduğuna karar verilmektedir.

c. Sosyal değişim gibi konuların ele alınıp açıklanmasında bir toplum düzeninden diğerine geçişin koşullarını, sürecini ele almak. Burada feodal toplumdan sanayi toplumuna geçişte ele alınan konuları açıklayacak bazı gelişme doğrultularını bulmak, kavramlaştırarak bazı açıklayıcı modeller oluşturmak söz konusudur. Böylelikle sanayi gibi olduğu toplum kadar başka toplumları da değişim içine sokan bir olayın oluşum koşullarını kavramlaştırarak günümüz toplumlarında başta kültür değişimleri olmak üzere bir dizi değişim ve gelişmeyi açıklayabilmek.

Bu şekilde topladığımız feodalizmle ilgili çalışmalarda göz önünde bulundurulmuş varsayım ve amaçları çoğaltmak ya da teke indirmek mümkündür. Ama burada ayrıntılı bir döküm vermekten çok Türk toplumunun belli bir tarih aşamasını feodallikle karşılaştırma, onunla eş değerde sayma girişimleri üzerinde durmak gerekmektedir.

Gerek yukarıda belirttiğimiz varsayımlar gerekse tarım üretimine bağlı faaliyetlerde bulunan toplumlarda ortaya çıkan şekli benzerliklerden hareket edilerek feodallik açısından toplumlar arasında kurulan bağlantılar bir dizi karşılaştırma, benzetme hatta yakıştırmalara dayanmaktadır.

Muhakkak ki bilimsel araştırmalarda, belirli koşullarda, bazı benzetme ve karşılaştırmaların olaylar arasında paralellikler kurmanın bazı yararları olabilir. Henüz kesin bir biçimde tanımlayamadığımız bazı olayları bilinen kavramlar altına koymak kısa vadede de olsa bir anlaşılabilirlik sağlayabilmektedir.

Ama sosyoloji gibi toplumlar üzerinde duran bir bilimin ele aldığı konular üzerinde karşılaştırma ve yakıştırmaya dayalı benzetmelerden hareket etmesinin sakıncaları çok büyük olmaktadır. Bilimin aradığı bazı soyutlamalara dayalı genel-geçer açıklamalar için bazı benzerliklerden kalkarak olayların bir öbek altında toplanması, bir ve aynı sayılması, farklı toplum özelliklerini aynı çerçeve altına koyduğu için kavram kargaşasına yol açmaktadır.

Aynı durumun feodalik ile Osmanlı arasında bazı benzerliklerden kaynaklanan karşılaştırma ve yakıştırmalara yol açtığı bilinmektedir. Hatta Osmanlı'yı açıklamada baş vurulan bu tür açıklama girişimlerinde Osmanlı ile ATÜT arasında da bağlantıların kurulması, Osmanlılık çerçevesi altında ATÜT ile feodalizmi bir araya getirmektedir. Böylelikle Osmanlı ve ATÜT, Osmanlı ve feodalizm pek çarpıcılık ortaya çıkarmazken, Osmanlı sayesinde bir araya gelen ATÜT ve feodalizm daha göze çarpmaktadır. Toplumların uzun zaman aralığı ve farklı yerlerdeki değişik üretim ve yönetim örgütlerine rağmen özde pek değişmedikleri gibi bir düşünceye itibar edilmezse bu tür açıklamaların sakıncalı olacağını açıklar.

Bu arada şunu da hemen belirtmeliyiz ki ATÜT ve feodalizmin yan yana gelişi Osmanlı'yı açıklama girişimleri ile olmamıştır. Batılı tarihçilerin eski Doğu uygarlıklarını -ki Asyatik toplum olarak değerlendirilmeleri ortak bir onay görmektedir- ve özellikle eski Mısır uygarlığının merkezi bir örgütlenme ile bol ürün artışı sağlayabilmesine rağmen feodal olarak açıklanabildiğini görmekteyiz*.

Bundan ayrı olarak yerleşik tarım uygarlıklarında görülen ve üretici toplum kesimlerinin yeni askerî-siyasî kadroların yönetimine girmesi sonucu tepedeki devlet kadrosunun değişmesiyle sonuçlanan değişikliklere uğradıkları bilinmektedir. Yönetimin el değiştirmesine rağmen eski üretim ilişkilerinin büyük ölçüde korunduğu bu örgütlenmelerin tarihin belli dönemlerinde Türklerin yönetimine girerek yeni devletlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Doğu toplumlarında görülen bu üst yapı değişikliklerinin ve Türklerin yeni yö-

* Feodalizmi tarihin ilk dönemlerine kadar geri götüren açıklamalar için Jacques Pirenne'in adı anılabilir. Bkz. «Les Institutions Urbaines Dans L'Antienne Egypte et Dans le Pays du Sumer», Recueil de la Société Jean Bodin, VI. C., 1954.

netici kadrolar olarak eski tarım üretimi bölgelerine gelişlerine bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler de feodalizm olarak açıklanabilmektedir*.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi belli bir toprak mülkiyetine bağlı tarım faaliyetlerinde ortaya çıkan ve temelde üretimin sürdürülmesine yönelik uygulamaların feodalizmle ilgili değerlendirmelerde malzeme olarak kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı'nın da belli bir siyasetin sonucu olarak tarım üretim birimlerini koruyup denetliyerek üretimin devamlılığını askerî-siyasî kadrolarla sağlaması, temeldeki toprak ve üretim ilişkilerini, üst yapının merkezî nitelikte oluşunu ve gücünü göz önünde bulundurmadan feodalizm ile bir tutulmasına yol açmaktadır.

Bu bakımdan Osmanlı'nın feodalizme benzerliğinden daha çok benzemediğini gösterecek kanıtlar üzerinde durmak yerine yeni bir yaklaşım ile feodalizmin tümü ile ayrı bir düzen olduğunu göstermemiz gerekmektedir.

4. Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ölçüt: Şehirler

Feodalizmin açıklanmasında, özelliklerinin belirtilmesinde ve aşamaları ile ilgili bilgilerin sistemleştirilmesinde belli bir zaman ve yöreye ait olayların ele alındığı görüldüğü halde, değişik yöre ve zaman kesitindeki toplumların da feodal özellikleri bulunduğu konusu ile sıkça karşılaşıldığı üzerinde durmuştuk.

Bu bakımdan feodalizm konusundaki araştırmalarda üzerinde pek fazla durulmayan, ama toplumların ana gelişme doğrultularına bağlı temel özelliklerini tanımada yararlı değerlendirmelere izin vereceğine inandığımız şehir ve şehirleşme bu çerçevede içinde ele alınacaktır.

A. Şehir ve Toplumsal İlişkiler

Bilindiği gibi şehirler tarihte ve günümüzde bazı önemli toplum ilişkisi ve başarılarına bağlı olarak ortaya çıkmış, üretimin, yönetimin

* A.N. Poliak, M.F. Köprülü ve H.Z. Ülken'in makalelerinde bu konu üzerinde durdukları görülmektedir.

ve bunlara bağılı faaliyetlerin örgütlendiğı toplum birimlerinden bir tanesidir. Ait oldukları toplumların genel gidişatına paralel olarak ortaya çıkmakta, gelişmekte, gerilemekte ve yok olabilmektedirler. Bu gelişmelerde toplum içi olduğu kadar toplumlar arası ilişkilerin de şehirler üzerinde doğrudan etkisi olduğu açıkça bellidir.

Toplum ve toplum olayları ile şehirler arasında kurulabilen paralellikler, toplum faaliyetlerinin başarılı bir biçimde örgütlendiğı ve yönlendirildiğı yerlerde, şehirlerin bu ilişkilerin ifadesi olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu ilişkilere bağılı olarak tarihte ilk şehirlerin ortaya çıkışından başlayarak yeni uygarlıklarla birlikte şehirleşmenin de yaygınlaştığı göz önünde bulundurulursa, kurulan bağlantının bize bazı değerlendirmelerde kolaylık sağlayacağını söyleyebiliriz.

Tarihte ilk şehirler Doğu uygarlık çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Mezopotamya ve Nil vadisi yöresindeki yerleşik tarım faaliyetlerinin, örgütleniş biçimine bağılı olarak bir zenginlik yaratması, toplumda o zaman kadar mevcut olmayan bir gelişmeyi gerçekleştirmiştir. Toplumdaki üretici güçlerin örgütlü birliğinin yarattığı ürün fazlası artı-ürün olarak yeni bir takım üretim faaliyetlerinin oluşmasına yol açmış ve şehirler eski faaliyetlerle birlikte yeni üretim faaliyetlerinin örgütlenip denetlendiğı merkezler olmuşlardır.

Toplumların ürettiğı zenginliğin denetlendiğı ve yönlendirildiğı yerler olarak şehirler aynı zamanda siyasî faaliyetlerin merkezi durumuna gelmişlerdir. Toplum zenginliklerinin üretildiğı yer ve bölgelerin siyasî bir gözetim altına alınması, bu gözetimin toplum içi ya da toplumlar arası boyutlarda yönlendirildiğı noktalarda, şehirlerin gelişmesine yol açtığı görülmüştür. Böylelikle bazı şehirler bir üretim merkezi olmasalar bile üretim merkezlerinin askerî-siyasî denetlenmesi sonucu ortaya çıkmışlar, yönetim işleri ve yönetici kadroların sayesinde canlı kalabilmişlerdir.

Üretim ve yönetimin güçlenmesi, yaygınlaşması toplum içi ve toplumlar arası boyutta ticarî ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Belli bir üretimin ve belli bir denetimin varlığı ile serpilen ticaret toplum zenginliklerinin önemli bağlantı ve buluşma yerlerinde el değiştirmesi sonucu bir şehirleşmeye yol açmıştır. Böylelikle başka yöre ve toplumların ürünlerinin akışına bağılı olarak şehirlerin varlığı açıklanabilmektedir.

Ele aldığımız bu üç ilişki türünün örgütlenmesi bir toplum başarısı olarak ortaya çıkıp gelişmelere yol açtığında, bunlara paralel olarak şehirlerin de gelişip büyüdüğü, ilişkilerdeki kopmalar, üretimin gerilemesi, başka yerlerden aktarılan zenginlik akışının ortadan kalkması, ilişki ve bağlantıların başka taraflara yönelmesi ve siyasetlerdeki değişiklik şehirlerde gerilemeleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda başka tarafa çekilen ilişkiler, başka yerlerde toplanan zenginlikler, örgütlenen faaliyetler kendi şehirlerini yaratmakta ya da mevcutlarını birden canlandırmaktadır.

Tarım uygarlıkları açısından ele aldığımızda ilk şehirlerin ortaya çıkışı tarım yoluyla elde edilen zenginliğin bir artı-ürüne dönüştürülmesi ile toplumda sanayi faaliyetinin ortaya çıkışı, uzak yörelerden ham madde getirilişi mümkün olabilmıştır. Bu üretim ilişkilerinin ticarî ve siyasî faaliyetlerle de desteklenmesi sonucu şehirler ilk ortaya çıktıkları alanlardan çevreye doğru yayılmaya başlamışlar ve Doğu modeline uygun yeni şehirler kurulmuş ve merkez yönetime bağlı bir bağlantı ağı oluşturulmuştur.

Şehirleşmenin yayılması bu gelişmeye izin verecek üretim koşullarına sahip olmayan yerlerde de görülecektir. Mevcut artı-ürünün yönlendirdiği ilişkiler bu artı-ürünü ortaya koyabilecek ürün zenginliğine sahip olmayan yerlerde bile şehirlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Tarihin ilk dönemlerinde Ege adalarında ve Yunan yarımadasında beliren şehirleri bu şekilde açıklamak mümkündür. Büyük çapta tarıma izin vermeyen elverişsiz coğrafya koşullarında yaşayan topluluklar sahip oldukları konum ve ham madde kaynakları sayesinde mevcut toplumlar arası ilişkiler içinde yer alabilmişlerdir.

Doğu toplumlarının üretim-yönetim merkezi olan şehirlerin ihtiyacı olan maddelerin tedariki sırasında, ihtiyaç maddeleri akımının düzenlendiği veya mevcut alışverişten soygun yolu ile pay alınan yerlerde ilk Yunan şehirleri siteler* olarak çıkabilmiştir.

Doğu zenginliklerinden pay alabildikleri kadar ve pay alabildikleri yerlerde ortaya çıkan ve Doğu dışı bir örgütlenmenin ürünü olan

* Çünkü bu şehirlerin etrafında kalabalık üretici güçleri barındıran geniş üretim bölgeleri olmadığı için tek tek tutunulabilen noktalarda site boyut ve örgütlenmesinde ortaya çıkabilmişlerdir.

bu şehirler Roma İmparatorluğunun getirdiği askerî-siyasî üstünlükle Doğu'da önemli üretim merkezlerinin denetimini ele geçirip, bu yörelerin zenginliklerini Batı'ya aktarmada önemli görevler yüklenince, o zamana kadar şehirleşmenin ulaşamadığı yerlerde şehirlerin ortaya çıktığı görülecektir.

B. Şehir ve Feodalizm

Bu çok kısa açıklamamızın gerisinde yatan varsayım, şehirlerin başarılı toplum örgütlenmelerinin sağladığı üretim-denetim faaliyetlerine bağlı olarak, belli bir aşamadan sonra, ortaya çıktığı ve geliştiği şeklinde özetlenebilir. Toplum içi güçlerin ve toplumlar arası ilişkilerin denetlenip yönlendirilebildiği yer ve zamanlarda şehirler başarılarla tanıklık edeceğine var olmuşlardır.

Bu açıdan ele alındıkları zaman Doğu uygarlıklarının tarım örgütlenmesine bağlı olarak ortaya çıkan ve toplumların sorun ve açmazlarının çözümlemesinde başarıyı temsil eden ve gelişme gösteren büyük şehirler ve şehirleşme ile, Batı uygarlığının tarım örgütlenmesindeki açmaz ve sorunların çözülmemişini temsil eden şehirlerdeki küçülme ve gerilemeyi, toplum hayatındaki kırışmayı iyi değerlendirmemiz gerekmektedir.

Bu bize iki ayrı toplum örgütlenmesine bağlı olarak iki ayrı yapılanma ile karşı karşı olduğumuzu göstermektedir. Meseleyi Osmanlı açısından ele alırsak; mevcut şehirler, üretim yönetim faaliyetlerine bağlı olarak, bunların örgütlenip bilhassa denetlendiği yerlerde ve bölgelerde gelişmişler, yerine göre çağın en büyük yerleşim merkezleri halini almışlardır. Bunlar bize toplum güçlerinin bir siyasetin altında, merkezî otoritenin gözetiminde uyumlu bir işbirliği ve gelişme halinde olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'nın denetim ve yönetim altında aldığı üretim bölgeleri ve ülke çapında oluşturulan toplumsal hasılanın yol açtığı üretim, siyaset ve ticaret ilişkileri toplumlar arası boyutta hatta dünya çapındadır.

Batı toplumlarında ise önde gelen özellik bu tür ilişkilere imkân tanıyacak bir toplumsal hasılanın üretilmediğidir. Tarım alanında bir ürün zenginliği yoktur. Daha değişik bir ifade ile söylersek

Batı toplumları, toplum faaliyetlerinin bu aşamasında, artı-ürüne sahip değillerdir. Farklı ilişkileri besleyecek böyle bir artı-ürünü yaratamadıkları gibi başka toplumların ürettiklerinden herhangi bir yolla da pay alamamaktadırlar.

Bu da bize yeryüzünün farklı bölgelerinde, farklı üretim-yönetim örgütlenmesi içinde bulunan toplumların feodallık özelliği çerçevesinde bir araya getirilemeyeceğinin en geçerli kanıtını gösterse gerekir. Bir yanda üç kıt'a ve denize egemen güçlü bir siyasetin denetimi altında farklı özelliklerdeki üretim bölgelerinin bir arada yönetilebildiğini ve gelişen şehirlere sahip olduğunu görürken; diğer yanda ise, elden kaçan ilişkilerin sonucu olarak en asgari koşullarda ayakta kalmayı başarabilen bir toplum örgütlenmesinin şehirsizliğini görmekteyiz.*

Fazla bir ayrıntıya girmeden bir varsayım niteliğindeki genel bir değerlendirmeye dayanan yorumumuzun ışığında daha ileri bir adım atacak olursak şu iddiayı ileri sürmek mümkün görünmektedir : Feodal düzen kendi artı-ürünü üretmediği ve mevcut güç ve zenginliklerini bu yolda örgütleyemediği için şehirsiz bir düzendir. Şehirlerle feodallık bir arada bulunamazlar, birinin varlığı diğerini dışarıda bırakır.**

Böyle bir iddiayı destekler verilerin yine Batı tarihi içinde yaşanan gelişmelerde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Batı toplumlarında 12. yüzyıldan sonra şehirlerde bir canlanmanın görüldüğü ve bu olayın Batılı tarihçiler tarafından şehirlerin yeniden doğuşu olarak nitelendirildiğini bilmekteyiz.

Batı toplumlarında yeniden görülen şehirleşme bize toplumdaki mevcut düzenin değişmeye başladığını, yavaş yavaş yeni bir düzenin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu düzen eski feodal düzen-

* Tabii burada belli bir nüfusla varlığını sürdürebilen bazı Batı şehirleri unutulmamıştır. Ama bunlar belli bir çöküşü yaşamış ve son kentede direnmektedirler. Pirene gibileri bunları şehir olarak kabul etmemektedir.

** Burada artı-ürün ile ürün fazlası ayırımına dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü söz konusu olan feodal üretim sisteminin bir zenginlik üretmemesinden çok el konulan ürün fazlasını ilişkilere yön verebilecek bir artı-ürün haline gelememesi söz konusudur.

dekinden farklı ilişkilerin ürünüdür ve gelişip yerleştiği ölçüde feodal ilişkileri ortadan kaldırmaktadır.*

Her şeyden önce mevcut askerî ve dinî yerleşme yerlerinde yeni gelişmelerin ürünü olarak suburbia'lar, faubourg'lar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar gezici tüccarların eseri olarak birbirinden kopuk bir biçimde bulunan mevcut yerleşim yerleri arasında gidip gelmeye bağlı bir canlanma göstermektedirler. Ama feodal düzenin yıkılışı ile aynı zamanda ortaya çıkan bu gelişmelerin, o zamana kadar mevcut bulunmayan yeni ilişkilerin ürünü olduğu, yeni şehirlerin (ville-neuve) ortaya çıkışı ile anlaşılmaktadır. Ville-neuve'leri yaratanlar feodal düzenin ilişkilerinden kaynaklanan faaliyetler değildir. Bunlar Batı toplumlarının yeniden içine katıldığı toplumlar arası ilişkilerin ürünüdürler. Bu ilişkilerin düğümlendiği yerlerde ve yeni ilişkilerin ifadesi olarak ortaya çıkmakta ve feodal olarak adlandırılan bir başka örgütlenmenin bütün karşı koyma ve gayretlerine rağmen tarihten silinişinin habercisi olmaktadırlar.

Şehirlerde görülen canlanma ve yeni şehirler feodal ilişkiler içinde yaratılan bir gelişmenin, bir zenginliğin sonucu olmayıp Doğu ile geliştirilen yeni ilişkilere bağlıdır. Çünkü Batı'da yaşanan feodal dönem büyük bir çöküntünün son kertesinde toplumsal faaliyetlerin sürdürülmesi, ayakta kalabilmenin ifadesi iken, Doğu İslâmiyet ile yeni bir örgütlenme içine girerek büyük zenginlik üreten ve giderek birer tüketim merkezi halini alan büyük şehirlere sahip olmuştur. Bu merkezlerin çekmiş olduğu köle, kürk, kereste, kıymetli taş ve maden türünden maddelerin tedariki ile Batı yeniden, dışında kalmış olduğu, dünya ticareti içinde yer almış ve giderek bu ilişkilerden daha fazla pay almaya başlamıştır.**

Doğu ve Batı arasında Akdeniz ticareti olarak başlayan ilişkilerin yol açtığı faaliyetler bir yanda yeni bir şehirleşmeye yol açarken; diğer yanda, feodal kadroların dışında yeni bir kesimin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Toplumlar arası yeni ilişkilerin ifadesi olan bu kesim Doğu ticaretinden büyük zenginlikler aktararak feodal dü-

* Feodal düzenin çözümlenmesine şehirlerdeki gelişmeler tanıklık ederken Doğu'da şu veya bu şekilde bir feodalıktan söz açanlar feodallerin şehirlerde oturduklarını bildirmektedir. Bkz. Poliak ve Köprülü.

** Pirenne gibi tarihçilere karşı M. Lombard'ın tezi.

zenin çözümlenmesini hızlandırmıştır. Bu da bize feodalizmin bir gelişmeye izin vermiyecek kadar katı kurallara da sahip olduğunu ve kendi dinamizmi ile yaratmadığı bir gelişme sonucunda ortadan kalktığını göstermektedir. Çünkü burada feodal örgütlenmenin ortaya çıkan değişmeye bağlı yeni ilişkilere cevap vermekten uzak bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.*

Bu bakımdan toplumlar arası ilişkilere bağlı olarak Batı'da feodal düzende beliren değişmeler, bir toplumun sadece kendi iç gücü ve dinamiği ile değişebileceği kanaatını da çürütmektedir. Çünkü feodalizm toplumsal değişme ile ilgili açıklama girişimlerinde bir toplumun salt kendi içinde taşıdığı özellik ve olaylarla açıklanamıyacağına tam bir örnek oluşturmaktadır.**

Burada feodal düzenin çözülmesi; daha geçerli gibi görünen, bir toplumun kendi başına ama diğer ilişkilerden soyutlanmış bir biçimde sadece kendi özellikleri ile açıklama çabalarının geçerli bilgiler ortaya koyamadığını göstermektedir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi yeni bir kesim (tiers-états) olarak ortaya çıkan burjuvazi varlığını toplumlar arası ilişkiye, Doğu ile gerçekleştirilen ilişkilere borçludur.

Doğu uygarlıklarının tüketim merkezleri ile girilen ve sürdürülebilen ilişkiler önce İtalya şehir devletlerini sonra da kuzey-batı Avrupa'daki şehirleşmeyi ortaya çıkarmıştır. İtalyan şehir devletleri, başta Venedik olmak üzere, Doğu ile sürdürülebilen ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkmışlar ama kara ticaret yollarının Osmanlı denetimine geçmesi ve Akdeniz'in bir Osmanlı gölüne dönüşmesiyle yeni yolların aranıp bulunması (Ümit Burnu) sonucu eski etkinliklerini kaybetmişlerdir.

Yeni ilişki ve bağlantılar şehirleri başta kuzey batı Avrupa olmak üzere Avrupanın Okyanus sahillerine çekmiştir. Burjuvazi olarak açıklanan yeni bir toplum kesiminin ortaya çıkmasına yol

* Bu konuda katolikliğin de düzeni sürdürmek için değişmelere izin vermemesi ve feodal örgütlenme ile olan uyumu için bkz. SEZER, B. «Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı», s. 121-142.

** Bir toplumu kendi başına ve salt kendi özellikleri ile açıklama çabalarının yol açtığı akımlar için Bkz. SEZER, B. «Sosyolojinin Ana Başlıkları», s. 112-169.

açan ve feodal düzen dışındaki yeni ilişkileri gösteren gelişmeleri Batı toplumlarının kendi iç gelişmeleri ile açıklamanın mümkün olmaması, konuyu toplumlar arası ilişkiler çerçevesine oturtulmasını gerektirmektedir.

5. Sonuç Olarak

Sonuç olarak hem sosyolojik değerlendirmeler hem de fodalizm üzerine bazı sonuçlar çıkartmaya yarayacak varsayım niteliğinde ve tartışmaya açık açıklamalarda bulunduk. Bunları tekrar ele alacak olursak :

Fedal düzenin ortaya çıkış koşulları ve özelliklerine bakacak olursak; feodalizm Roma İmparatorluğunun yıkılışı ve barbar istilaları çerçevesinde Batı toplumlarında karşılaşılan çöküntü sırasındaki toplum hayatını sürdürme yolunda gerçekleştirilen bir örgütlenme olup, ortaya çıkışını ve örgütlenmesini kazandıran özellikler açısından belli bir dönem ve yöreye aittir, belli bir tarım üretimi örgütlenmesidir ve dışarıya kapalı bir sistem oluşturmaktadır.

Ortaya çıkış koşulları ve taşıdığı özelliklere rağmen feodalizmi evrenselleştirme çabaları ile karşılaşılmaktadır. Bu çabaların tarihte bütün toplumların yaşaması gereken bir biçim olarak ele alınması yanında, toplumumuzu açıklama girişimlerinde de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tarihin büyük bir kısmında toplumların önemli ölçüde tarıma dayalı olmaları ve bu üretim biçimini sürdürmek istemelerinin, Marx'ın tarihî gelişmeyi açıklama biçimi ve Batı toplumları için ileri sürülen özelliklerin yaygınlaştırılması sonucu feodalizmin evrenselleştirildiğini görmekteyiz.

Benzerlikler yerine tarihî gelişmenin kendisine baktığımız zaman ilk tarım uygarlıklarının Doğu'da ortaya çıktığı ve bu örgütlenmenin artı-ürün yaratarak tarihin ilk şehirlerine de sahip olduğunu biliyoruz. Doğu uygarlıklarının artı-ürününe şu ya da bu şekilde el koyuş sonucu yeni bir örgütlenme ile Yunanlılığın ortaya çıktığı ve böylelikle Batı uygarlığının var olabildiğini görüyoruz.

Böylesine bir var oluşu sağlayan Batı örgütlenmesinin tarihteki belli nedenlerle çözülüşü ve yaşam kavgasına düşüş ise karşımıza

feodalizm adı verilen örgütlenme ve hayat tarzını ortaya çıkarmaktadır.

Böylesine bir gelişmeye rağmen feodalizm açıklamalarında gözetilen amaçlar tartışmaya başka bir tarihi olayı katmamıza neden olmuştur. Bu olay tarihte tarıma bağlı sorun ve çelişkilerin ortadan kaldırılmasında bir başarıyı gösteren ve bunun sonucu var olabilen şehirlerdir. Şehirler kendi başlarına var olmadıkları gibi açıklamalarını da kendi içlerinde taşımamaktadırlar. Büyük ölçüde içinde yer aldıkları ve bir yerden sonra yönlendirebildikleri kendi dışlarındaki ilişkilere bağlıdırlar.

Bu gerçeğe içinde ele alındığı zaman tarihin belli bir döneminde tarım üretim biçimi sürerken tarım ilişkilerinde karşılaşılan açmaz ve çelişkilerin çözümlendiği yerler olan şehirler bize tarıma bağlı farklı toplum örgütlenmeleri ve hayat tarzlarını ayırmada yardımcı olacaktır.

Konumuz açısından meseleye baktığımızda şehirler tarımsal örgütlenme biçiminden artı-ürün yaratabilmenin eseri ve bu ilişkilerin kanıtı durumundadır. Feodal düzende tarım ilişkileri ise artı-ürünü yaratamadığı için şehirlerine sahip olamamışlardır. Şehirler kendi dışındaki sorun ve açmazlara çözüm getiren örgütlenmeler olduğu için feodal düzenin, kopuk bir zincirin halkaları olarak, dış ilişkilerden uzak ve içine kapalı bir sistem olduğu anlaşılmaktadır.

Feodal düzenin kendi içine kapalı olması yanında kendi iç çelişki ve çatışmaları ile aşılamamış bir düzen olduğu da yine Doğu ile girilen ilişkilere bağlı olarak, bu ilişkilerin sürdürülebildiği yerlerde başlıyan şehirleşme ve yeni bir toplum kesimi olarak ortaya çıkan burjuvazinin varlığı ile ortaya çıkmaktadır.

Bu yeni ilişkiler yol açtıkları gelişmelerle feodal düzeni ortadan kaldırmaya başlamış ve feodal düzen kendi iç özelliklerine bağlı çelişki ve çatışmalar (bir örnek senyör-serf çatışması) sonucu değil, kendi dışında gerçekleşen toplumlar arası boyuttaki ilişkiler sonucu yıkılabilmıştır.

Bu gerçeğe içinde çıkarabileceğimiz sonuçlardan bir tanesi; feodalizmin kendi başına değil, dünya tarihinde Doğu ve Batı top-

lumları arasındaki ilişkiler çerçevesinde gerçek yerini ve anlamını bulabileceğidir. Feodalizmin dünya tarihi içinde yeri vardır. Ama dünya tarihinin iki ayrı yapı ve örgütlenmenin ilişkisinden de oluştuğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

Çıkarabileceğimiz ikinci bir sonuç ise sosyolojik değerlendirmelerde, toplumların sadece kendi iç ilişkileri ve özellikleri ile diğer ilişkilerden soyutlanarak, kendi başlarına açıklanmaması gerektiğidir. Feodal düzenin kuruluşu ve yıkılışı bu tür açıklamaların mümkün olmayacağını çok yerinde bir kanıtını da göstermektedir.

Yine bu açıdan söyliyebileceğimiz başka bir şey de, sosyoloji araştırmalarında gerek kavramsal gerekse sosyal realitedeki benzerliklerden yola çıkan açıklamaların, bu sınırlı veriler içinde kalırlarsa, hatalı değerlendirmelerle yol açabilecekleridir. Feodallik üzerine yürütülen tartışmalar, kaynağı araştırılmamış benzerliklerden yakıştırmalar yoluyla sonuçlar çıkarıldığını göstermektedir.

Feodalizmin şehir ölçütüne baş vurulmadan da Batı'ya özgü bir tarım örgütlenme biçimi ve hayat tarzı olduğu açıklanamaz mı? meselesine gelince; feodalizm kendisine kimliğini kazandıran tarım ilişkileri çerçevesinde de açıklanabileceği inancındayız.

Feodallığın köy ve köylülük açısından ele alınmasında; o dönemlerde Batı'da köy ve köylülük var mı idi? kölelik ve serflikle örgütlenen üretim ilişkileri Batı tarihinde nasıl bir köy ve köylülük ortaya koymuştur? Serf'e köylü diyebilir miyiz?

Malikâne, fief v.b. toprak mülkünün içinde dağılmış ya da malikâne göre (malikâne ve şato yanında) toplanan bir kaç ev, eklentileri ve küçük bahçeleri köy sayılabilir mi?

Başka bir zaman kesitinden alınırsa feodalizm öncesinde köy nasıldı? Tarımda köleliğin olduğu bir zamanda köylü varlığını nasıl sürdürmüştür? Batı toplumunda köy ve köylülük ve toprak ilişkileri üzerine bu ve benzeri sorulara aranılacak cevapların konuya daha değişik boyutlar getireceği ve Doğu köy ve köylülüğü ilişkilerinin farklı olduğu anlaşılacaktır.